

เขมรราชบุรี : ประวัติศาสตร์ พัฒนาการ การคงอยู่ อัตลักษณ์ และภาวะกลืนกลายให้เป็นไทย*

KHMER IN RATCHABURI: HISTORY, DEVELOPMENT, EXISTENCE, IDENTITY AND BECOME SWALLOWED TO THAI-IZATION

พระปลัดระพิน พุทธิสารโธ, ดิเรก ด้วงลอย, มัลลิกา ภูมะธณ

Phrapalad Raphin Buddhisaro, Direk Duangloy, Mallika Phumathon

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: raphind@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง เขมรราชบุรี : ประวัติศาสตร์ พัฒนาการ การคงอยู่ อัตลักษณ์ และภาวะกลืนกลายให้เป็นไทยมีวัตถุประสงค์ศึกษาในเชิงประวัติและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เขียนออกมาในรูปแบบบทความทางวิชาการ

ผลการศึกษายืนยันว่า กลุ่มชาติพันธุ์เขมรมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชบุรีร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เนื่องด้วยเหตุผลของสงครามและการเมืองระหว่างประเทศ แต่เขมรด้วยความที่มีเอกลักษณ์ในเชิงชาติพันธุ์ภาษา และความเชื่อไม่ต่างจากสยามมากนัก จึงทำให้เกิดภาวะกลืนกลายเป็นสยามหรือไทยในที่สุด ดังปรากฏเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ในเชิงภูมิศาสตร์ถึงถิ่นฐานและการเคยตั้งถิ่นฐานแต่วิถีหลายประการหายไปทั้งภาษา การแต่งกาย วิถีอาหาร จนกระทั่งกลายเป็นราชบุรีพื้นถิ่นไป

คำสำคัญ: เขมรราชบุรี; อัตลักษณ์; ภาวะกลืนกลายให้เป็นไทย

Abstract

Article on Khmer Ratchaburi: history, development, existence, identity, and assimilation into Thailand. The objective is to study history and historical development. Use study methods from related documents and research. Written in the form of an academic article.

The results of the study confirm that the Khmer ethnic group has had a historical development since coming to settle in Ratchaburi. Together with other ethnic groups, due to war and international politics, Khmer, with its unique ethnic language and beliefs, was not very different from Siam. As a result, it eventually became Siam or Thailand. This appears as empirical evidence in the geography of the place where people lived and once settled. Still, many ways of life disappeared, including language, dress, and food, until it became a local Ratchaburi.

Keywords: Khmer Ratchaburi; Identity; Thai Assimilation

*Received February 10, 2024; Revised April 5, 2024; Accepted April 18, 2024

บทนำ

ด้วยมีโอกาสได้อ่านโครงร่างดัชนีพจนานุกรมหลักสูตรสาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ เรื่อง “รูปแบบการส่งเสริมคุณภาพชีวิตแก่ประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ จังหวัดราชบุรี” ของพระสมุห์หวัศน วิสุทฺโธ (พงษ์ศักดิ์) เจ้าอาวาสวัดเขา จ.ราชบุรี และในงานวิจัยนั้นได้เจาะไปที่กลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งประกอบด้วยคนไทย (1) ชาวไทยพื้นถิ่น (2) ชาวไทยเชื้อสายจีน (3) ชาวไทยเชื้อสายมอญ (4) ชาวไทยเชื้อสายยวน (5) ชาวไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง (6) ชาวไทยเชื้อสายเขมร (7) ชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่ง ชาวลาวโซ่งมีถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณกึ่งกลางระหว่างผวนกันอาณาจักรหลวงพระบาง (8) ชาวไทยเชื้อสายลาวเวียง เป็นกลุ่มคนที่มีเชื้อสายลาวจากเมืองเวียงจันทน์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองราชบุรีตั้งแต่สมัยธนบุรีเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวไทยเขมรเป็นต้น แต่ผู้เขียนสนใจตรงกลุ่มชาติพันธุ์เขมร จึงนำคำว่า “เขมร” มาขยายต่อ ว่าพวกเขาเป็นใคร อพยพมาจากถิ่นใด ด้วยเหตุผล หรือเงื่อนไขใด และเมื่อเวลาเปลี่ยน การคงอยู่และการรักษาอัตลักษณ์อย่างไร รวมทั้งเมื่อต้องอยู่ในกระแสของการเปลี่ยนผ่าน ภาวะกลืนกลาย ได้ทำให้เขาเหล่านั้น เปลี่ยนไป หรือว่ายังคงรักษาชุมชนของตัวเองไว้เป็นชุมชนปิด ไม่สื่อสารข้ามผ่านทางวัฒนธรรมและกลายเป็นเขมรอย่างเหนียวแน่น จนกระทั่งรักษาเอกลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ไว้ เมื่อเทียบกับเขมรในหลายถิ่นมีเพียงประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน และการคงอยู่ ซึ่งในปัจจุบันเหลือเพียงคำเล่าขานไม่สามารถพัฒนาการไปสู่ความเป็นเงื่อนไขได้ มีข้อมูลปรากฏในเพลงไทยสำเนียงเขมรที่มีส่วนพาดพิงถึงเมืองราชบุรีอย่างน้อย 2 เพลง เพลงหนึ่งชื่อว่า เขมรราชบุรีส่วนอีกเพลงหนึ่งชื่อเขมรปากท่อ นับว่าเป็นเพลงเก่าที่แต่งขึ้นเมื่อสมัยต้นรัตนโกสินทร์ “กล่าวกันว่า นักดนตรีท่านหนึ่งไม่ทราบนาม แต่งไว้เพื่อนึกถึงชาวเขมรที่อพยพจากเมืองโพธิสัตว์ในประเทศกัมพูชา (ในประเทศกัมพูชาเรียกเมืองนี้ว่า โปสัด) เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่จังหวัดราชบุรี จึงตั้งชื่อเพลงนี้ว่า เขมรโพธิสัตว์ ยังมีเพลงไทยสำเนียงเขมรอีกหลายเพลงที่ตั้งชื่อตามแหล่งที่อยู่อาศัยของชาวเขมรเหล่านั้นเช่น เขมรราชบุรี เขมรปากท่อ เขมรเขาเขียว” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2536) สิ่งที่น่าสนใจซึ่งแฝงอยู่ในชื่อเพลงก็คือ ความเป็นเขมร หรือคนเขมรซึ่งอยู่ในอาณาเขตของจังหวัดราชบุรีมีส่วนช่วยให้ครูเพลงถึงขั้นนำมาตั้งเป็นชื่อบทร้อง แสดงให้เห็นว่าเขมรในเมืองราชบุรี (รวมถึงเมืองปากท่อ) มีความสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งต่อวิถีผู้สร้างสรรค์เพลงขึ้นมา หรือมิเช่นนั้น ก็มีความเลื่องชื่อทางใดทางหนึ่งในยุคนั้น

ดังนั้นจากข้อมูลและสำนึกการรับรู้ของผู้เขียน จึงสนใจและเห็นว่าแนวทางของการศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชาติพันธุ์หนึ่งในราชบุรี ยังคงและอีกนัยหนึ่งก็เกิดคำถามว่าทำไมการอพยพคนจะต้องไปอยู่ตรงบริเวณนั้นด้วยเป็นเมืองหน้าด่านระหว่างไทยพม่า การตั้งถิ่นฐานจึงมีความหมายเป็นกำแพงมนุษย์หรือโล่มนุษย์ในการป้องกันขอบเขตแห่งความเป็นเมืองที่มีศูนย์กลางอยู่ราชบุรี และการยกทัพของพม่ามารบกับไทยคราใด เช่น ช่องทางบกทัพหนึ่งที่ยกมา คือด่านเจดีย์สามองค์ ที่เป็นช่องทางบก ที่มีเป้าหมายเพื่อการรุกรานในประวัติศาสตร์ ดังนั้นชาติพันธุ์กับการตั้งถิ่นฐาน ในอดีตจึงมีความหมายเป็นยุทธศาสตร์ทางการทหารและเป็นเงื่อนไขของการภูมิศาสตร์ที่ไร้ณา อดมสมบูรณ์ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกและการผลิตผลทางการเกษตร รวมไปถึงลักษณะนิสัยของผู้มาที่มีลักษณะเป็นความชอบและชื่นชอบต่อพฤติกรรมดังกล่าวด้วย ซึ่งในการศึกษานี้จะได้ศึกษาถึงประวัติศาสตร์ พัฒนาการและการตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งภาวะแข่งขันแห่งชาติพันธุ์กับการคงอยู่ในบริบทของการกลืนกลายและการเปลี่ยนผ่านได้อย่างไร ถ้าได้จะมีอะไรหลงเหลือให้ได้ศึกษาหยิบจับได้บ้าง และถ้าไม่หลงเหลือจะมีอะไรเป็นเอกลักษณ์ที่เชื่อมโยงให้เห็นประวัติและพัฒนาการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้บ้าง ซึ่งจะได้ศึกษาและนำเสนอต่อไป

ประวัติและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเขมรที่ราชบุรี

ในแง่ความเป็นมาของชุมชนชาวเขมรราชบุรี ไม่มีเอกสารกล่าวถึงมากนัก แต่คนทั่วไปในท้องที่ราชบุรี มักจะรู้จักแต่เพียงว่า “ราชบุรีก็มีเขมรเหมือนกัน” ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยก็หาที่จะเป็นหลักฐานยืนยันมั่นคงได้ ยาก ส่วนในพงศาวดารมีกล่าวถึงโดยตรงคือ เหตุการณ์ในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พ.ศ. 2314 กองทัพไทยไปตีเขมร ความว่า

“ครั้งนั้น” ครั้นกองทัพไทยเลิกกลับมา สมเด็จพระนารายณ์รชาธิปกกองทัพญวนขึ้นมารักษาเมืองดังกล่าว เจ้าพระยาจักรีเดินทัพกลับมากลางทาง ทราบว่าญวนขึ้นมายช่วยเขมร ก็กวาดต้อนครอบครัวเมืองบาราย เมืองโพธิสัตว์และจับได้ขุนนางเขมร คือ พระยายมราช ชื่อควร พระยารามเดช ชื่อมู พระยาไกร ชื่อลาย รวมกับครอบครัวครั้งนั้นได้หมื่นเศษ ส่งเข้ามากรุงธนบุรี แล้วยึดเอาเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐรักษาไว้ ครอบครัวเขมรที่เข้ามาครั้งนั้น เจ้ากรุงธนบุรี โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองราชบุรี”

พระราชพงศาวดารในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้กล่าวไว้ว่า

“ ครั้นกองทัพไทยเลิกกลับมา สมเด็จพระนารายณ์รชาธิปกกองทัพญวนขึ้นมารักษาเมืองดังกล่าว เจ้าพระยาจักรีเดินทัพมากลางทาง ทราบว่าญวนมาช่วยเขมร ก็กวาดต้อนครอบครัวเมืองบาราย เมืองโพธิสัตว์ และจับได้ว่าขุนนางเขมร คือ พระยายมราช ชื่อ ควร พระยารามเดช ชื่อ มู พระยาไกร ชื่อ ลาย พระยาแสนทองฟ้าชื่อ ลาย รวมกับครอบครัวที่ได้ในครั้งนั้นหมื่นเศษ ส่งเข้ามากรุงธนบุรี แล้วยึดเอาเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐรักษาไว้ ครอบครัวเขมรที่เข้ามาครั้งนั้น เจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองราชบุรี “

ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า เมื่อปี พ.ศ. 2314 ในสมัยกรุงธนบุรี มีการกวาดต้อนชาวเขมรจำนวนมากมาไว้ที่เมืองราชบุรี(อ้างอิงจากนางพูนศรี จีบแก้ว (ภณทาร์กซ์ 6 หัวหน้า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี)

การอพยพกับการตั้งถิ่นฐานของเขมรราชบุรี

ชาวเขมรลาวเดิมเป็นชื่อเรียกประชากรกลุ่มหนึ่งของจังหวัดราชบุรีที่ไม่มีเอกสารหลักฐานใดๆ กล่าวถึงถิ่นกำเนิดเดิมและสาเหตุของการอพยพครัวเข้าอยู่ในจังหวัดราชบุรีและจังหวัดใกล้เคียง นอกจากคำบอกจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่บางคนว่า ถูกกวาดต้อนมาจากทางเหนือปัจจุบันชาวเขมรลาวเดิมตั้งบ้านเรือนกระจายในหลายท้องที่ของจังหวัด ได้แก่ ในท้องที่บางส่วนของตำบลคูมะระถิ่น และตำบลคิ่งน้ำวน เขตอำเภอเมืองราชบุรี อำเภอปากท่อ ที่ตำบลวัดยางงาม หมู่ 3 บ้านกอไผ่ ตำบลบ่อกระดาน ที่บ้านบ่อตะคร้อ บ้านหัวถนน และบางส่วนของตำบลดอนทราย ที่หมู่บ้านหนองจอก อำเภอวัดเพลง ที่ตำบลวัดเพลงบริเวณวัดศรีทธาราษฎร์บ้านบางนางสุญ ตำบลเกาะศาลพระ ที่บ้านคลองขนอน คลองพะเนาว์ บ้านโคกพริก อำเภอบางแพ ที่ตำบลหัวโพ บ้านดอนมะขามเทศ ตำบลวังเย็น ที่บ้านเตาอิฐ บ้านหนองม่วง ตำบลวัดแก้ว ที่บ้านเสาธง บ้านท่าบับ ตำบลบางแพ ที่บ้านท่าราบ ฯลฯ

ในกลุ่มชาวเขมรเมื่อหลักฐานการอพยพไม่ชัด ก็ใช้วิธีการเทียบเคียงกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ในการศึกษาของ G.Willaw Skinner ที่ศึกษาเกี่ยวกับจีนในประเทศไทย ให้ข้อมูลว่า พ.ศ.2450 ตรงกับรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นช่วงที่ชาวจีนอพยพเข้ามายังดินแดนประเทศไทยมากที่สุด ชาวจีนที่อพยพเข้ามาสามารถแยกออกเป็น 5 กลุ่มตามสำเนียงการพูด ได้แก่ ชาวจีนกลุ่มแต้จิ๋ว จีนแคะ ไหหลำ กวางตุ้ง และฮกเกี้ยน ชาวจีนเหล่านี้กระจายกันอยู่ในเขตอำเภอเมืองราชบุรี อำเภอดำเนินสะดวก อำเภอบ้านโป่ง และอำเภอโพธารามแปลว่าเมื่อเทียบเคียงช่วงเวลาของเขมรชาวจีนไม่สามารถให้คำอธิบายเทียบเคียงกับความเป็นมาและการอพยพได้เสียทีเดียว แต่เมื่อจำเพาะเจาะจงไปที่กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทย-ยวน ที่มีหลักฐานว่าก่อนมาว่า “...อยู่ทางแถบอาณาจักรล้านนา ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้มีพระราชบัญชาให้กองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ กองทัพเมืองเวียงจันทน์ พร้อมด้วยกองทัพเมืองล้านนา ยกขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนใน พ.ศ.2347 ขณะนั้นเมืองเชียงแสนถูกพม่ายึดไว้ เมื่อยึดเมืองเชียงแสนได้และไล่ตีทัพพม่าแตกไปแล้วกองทัพจากกรุงเทพฯ ก็ได้รื้อกำแพงเผาบ้านเมืองแล้วกวาดครัวชาวเมืองราว 23,000 คนเศษ อพยพลงมาทางใต้ แบ่งครัวออกเป็น 5 ส่วนหนึ่งให้อยู่ที่เชียงใหม่ ส่วนที่สองอยู่ที่เมืองนครลำปาง ส่วนที่สามอยู่ที่เมืองน่าน ส่วนที่สี่อยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ ส่วนสุดท้ายพาลงมากรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สระบุรีบ้าง ราชบุรีบ้างชาวยวนที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองราชบุรีนั้น พวกกันตั้งบ้านเรือนบริเวณริมฝั่งขวาของแม่น้ำแม่กลอง ห่างจากเมืองราชบุรีปัจจุบันไปทางทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตร หรือมอญชาวมอญอพยพเข้าสู่ประเทศไทย มีหลักฐานปรากฏครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2127 หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพเมืองแครง ครั้งนั้นพระมหาเถรคันฉ่องกับพระยาเกียรติ พระยารามได้พาสมัครพรรคพวกชาวมอญตามเสด็จกลับมากรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นก็มีกรอพยพต่อมาอีกหลายครั้งให้สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวมอญในจังหวัดราชบุรีตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอโพธารามและอำเภอบ้านโป่ง

กะเหรี่ยงชาวไทยกะเหรี่ยงในจังหวัดราชบุรีตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณชายแดนใกล้เทือกเขาตะนาวศรี มีผู้สันนิษฐานว่ากะเหรี่ยงกลุ่มราชบุรี เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ น่าจะอพยพโยกย้ายมาจากเมืองทวายในพม่า ชาวกะเหรี่ยงรุ่นเก่าที่อยู่ในตำบลสวนผึ้งเล่าต่อกันมาว่าราว 200 ปีเศษผ่านมาแล้ว ได้ถูกพม่ารุกรานจึงพากันอพยพข้ามเทือกเขาตะนาวศรีเข้าชายแดนไทยทางอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี แล้วแยกย้ายกันไปอยู่ที่จังหวัดราชบุรีอพยพมาอยู่ที่บ้านเก่ากะเหรี่ยงและบ้านหนองกะเหรี่ยง (บ้านหนองนกกระเรียน) แล้วโยกย้ายต่อมาทางตะวันตกจนถึงลำน้ำภาชี ตั้งบ้านเรือนอยู่ในอำเภอสวนผึ้ง และกิ่งอำเภอบ้านคาส่วนอีกสายแยกลงไปทางใต้ถึงต้นน้ำเพชรบุรีกะเหรี่ยงที่อยู่ในอำเภอสวนผึ้งและกิ่งอำเภอบ้านคา กระจายอยู่ในตำบลสวนผึ้ง ตำบลบ้านบึง ตำบลบ้านคา และตำบลตะนาวศรี นอกจากนี้ยังอยู่ที่ตำบลยางหักอำเภอปากท่ออีกด้วย

ชาวไทยลาวโง้งชาวลาวโง้งมีถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณกึ่งกลางระหว่างผืนดินอาณาจักรหลวงพระบาง ซึ่งทำสงคราม รุกรานกันอยู่เป็นประจำชาวลาวโง้งจึงต้องอพยพโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อหนีภัยสงคราม บางกลุ่มโยกย้ายไปอยู่ในถิ่นญวน บางกลุ่มย้ายเข้าไปอยู่ในอาณาจักรหลวงพระบาง ทั้งไปเองโดยสมัครใจและถูกกวาดต้อนไปรวมทั้งการอพยพเขมมายังดินแดนประเทศไทยด้วยลาวโง้งที่เขมมายังประเทศไทยในสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่จังหวัดเพชรบุรีต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้ชาวลาวโง้งที่อพยพเข้ามาใหม่ตั้งหลักแหล่งที่บ้านหนองปร่งอำเภอเขาชัยวัน จังหวัดเพชรบุรี ภายหลังเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ชาวลาวโง้งจึงพากันอพยพโยกย้ายไปตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ใกล้เคียงและขยายออกไป ส่วนหนึ่งเข้ามาตั้งหลักแหล่งในจังหวัดราชบุรี ที่บ้านตลาดควาย อำเภอจอมบึง บำดอนคลัง บ้านบัว

งาน บ้านโคกดับเปิด อำเภอดำเนินสะดวก บ้านดอนคา บ้านตากแดด บ้านดอนพรหม อำเภอบางแพ และที่บ้านเขาภูทอง อำเภอปากท่อ

ชาวไทยลาวตัวขาวลาวตัวหรือชาวไทยลาวเวียง เป็นกลุ่มคนที่มีเชื้อสายลาวจากเมืองเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองราชบุรีตั้งแต่สมัยธนบุรีเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์โดยตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ห่างจากฝั่งแม่น้ำแม่กลองด้านทิศตะวันออกราว 2 กิโลเมตร ที่เขาแร้ง อำเภอเมืองราชบุรี บ้านซ้อง บ้านบ่อมะกรูด บ้านเลือก บ้านสิงห์ บ้านกำแพงเหนือ บ้านกำแพงใต้ บ้านดอนทราย บ้านหนองรี บ้านบางลาน ในอำเภอโพธาราม บ้านดอนเสลา บ้านหนองปลาตุก บ้านหนองอ้อ บ้านซ้องน้อย ในอำเภอบ้านโป่ง นอกจากนี้ยังมีอีกกลุ่มที่อำเภอจอมบึง ในเขตบ้านนาสมอ บ้านสูงเนิน บ้านทำเนียบ บ้านเกาะ บ้านหนองบ้านเก่า บ้านวังมะเดื่อ เป็นต้น

เมื่อเทียบเคียงที่มาและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงยืนยันได้ว่า แนวคิดเรื่องการตั้งถิ่นฐานในราชบุรี มีพัฒนาการเทียบเคียงโดยกระแสการอพยพของเขมรน่าจะเนื่องด้วยสงคราม และยุทธศาสตร์ทางการทหาร เพราะเทียบเคียงช่วงเวลาในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2325) และรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 (พ.ศ.2325-2343) เป็นช่วงของสงครามและการตั้งบ้านแปลงเมืองใหม่ การตั้งการกำลังคนอันเป็นปัจจัยการผลิต การทหาร และความเป็นเมือง การอพยพของเขมร ลาว มอญ

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ) ก็ได้กล่าวถึงการกวาดต้อนเขมรจากเมืองโพธิสัตว์ เสียมารัฐและพระตะบองมาไว้ที่ราชบุรี เขมรเหล่านี้ไม่ใช่เขมรลาวเดิมเพราะมีภาษาพูดที่แตกต่างกัน เขมรกลุ่มนี้ใช้ภาษาพูดเช่นเดียวกับเขมรในประเทศกัมพูชา และตั้งบ้านเรือนอยู่สองฝั่งแม่น้ำแม่กลองด้านตะวันออกของเมืองราชบุรี เช่น ที่บ้าน พงสวาย บ้านคลองแค บ้านคู้กระถิ่น บ้านคู้น้ำวน บ้านอู่เรือ บ้านรากขาม บ้านห้วยหมู และบ้านเด่นกระต่าย เขตอำเภอเมืองราชบุรีบ้านสมณะ ตำบลบางโตนด บ้านสนามชัย ตำบลเจ็ดเสมียน อำเภอโพธาราม และอำเภอปากท่อ ที่บ้าน โคกพระ ตำบลปากท่อ ตำบลหนองกระทุ่ม ที่บ้านหนองกระทุ่ม ฯลฯ เมื่อจำเพาะไปที่เขมร จะพบประการหนึ่งคือประวัติศาสตร์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขมรจากโพธิสัตว์ ที่มาในช่วง และเมื่อสืบเสาะไปยังชื่อหมู่บ้าน เช่น พงสวาย น่าจะมาจากคำว่า “กำปง” ที่แปลว่า หมู่บ้าน หรือชุมชน “สวาย” ที่แปลว่า “มะม่วง” ในภาษาเขมรชื่อบ้านย่อมยืนยันถึงการตั้งถิ่นฐานโดยชุมชนเขมร และเรียกชื่อหมู่บ้านที่ตัวเองตั้งชุมชน และกลายเป็นพัฒนาการของ ตรงนี้เป็นการสันนิษฐาน

การคงอยู่ และอัตลักษณ์ของเขมรราชบุรี

ในงานของพระสมุทรคีรี อดิเรกสุโข (งามกาละ)(2560,หน้า 54) ในงานวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการงานสาธารณสุขของพระสังฆาธิการในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี” ถึงแม้ได้ศึกษาเกี่ยวกับเขมรโดยตรง แต่ก็ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขมรที่โพธารามไว้ว่า “...โพธาราม มีชนชาติหลายเชื้อชาติ นอกจากเชื้อสายไทยแท้แล้วยังมีชนชาติไทยเชื้อสายลาว มอญ เขมร และจีน พระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ได้กวาดต้อนชาวลาว (เวียงหรือตี้) ให้มาอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองของโพธาราม ต่อมาชาวไทยเชื้อสายมอญได้อพยพเข้ามาอยู่บริเวณดังกล่าวมากขึ้น ทำให้มีปัญหาพิพาทอยู่เนืองๆ ทางราชการจึงย้ายชาวไทยเชื้อสายลาวให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ที่อยู่ห่างจากแม่น้ำแม่กลองประมาณ 2 กิโลเมตร คือ บริเวณลำนเลือก บ้านซ้อง บ้านสิงห์ เป็นต้น ที่เดิมมีชื่อเรียกว่า บ้านลาว ต่อมาเพี้ยนเป็น บางเลาซึ่งเป็นชื่อตำบลร้อยฟ้าในปัจจุบัน ส่วนเขมรจะอยู่ประปรายตั้งแต่บางกะโดไปถึงสนามชัยเจ็ดเสมียน สมณะ...” หากมองย้อนกลับไปบริบทของพื้นที่กับช่วงเวลา

จะพบว่าสำนักทางประวัติศาสตร์ยังคงมีอยู่ แต่พัฒนาการและการกลืนกลายได้เปลี่ยนไป โดยในปัจจุบันนี้ การแต่งกายที่บ่งบอกความเป็นชาติพันธุ์เขมรราชบุรี แทบไม่ปรากฏในวิถีชีวิตประจำวัน ด้วยว่าทุกคนได้เปลี่ยนแปลงการแต่งกายให้เหมือนกับคนไทยทั่วไปตามสมัยนิยม จะมีก็แต่ช่วงมีงานบุญประเพณีหรือกิจกรรมทางสังคมที่ผู้สูงอายุบางท่านยังคงมีเสื้อผ้าที่ “แต่งอวดแขก” ได้

จากปากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชนเขมรราชบุรี บ้านรามมะขาม อำเภอเมืองราชบุรีกล่าวว่า คนแต่ก่อนโดยเฉพาะผู้หญิงนั้นนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อคอกระเช้า ในเวลาที่อยู่บ้านหรือออกทำไร่นา การนุ่งห่มเช่นนี้ปฏิบัติเหมือนกันไม่ว่าเด็กโตหรือผู้ใหญ่ แต่ถ้ามีงานบุญก็มักสวมเสื้อแขนสามส่วน อาจมีลายลูกไม้ปักตามขอบ เช่น ที่สาบอกเสื้อ แขนเสื้อ หรือที่ชายเสื้อ ส่วนเนื้อผ้าและฝีมือการตัดเย็บเสื้อ ยังขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวอีกด้วย ส่วนชายชาวเขมนั้นก็นุ่งโจงกระเบนหรือเรียกว่านุ่งผ้าม่วง สวมเสื้อราชปะแตน คือเป็นเสื้อคอตั้ง แขนยาว มีกระดุม 5 เม็ด

คำบอกเล่าดังกล่าวนี้ เข้าใจว่าผู้บอกเล่าคงเคยเห็นการแต่งกายเสนาบดีหรือผู้ที่เป็เจ้านายในสมัยก่อนๆ หากพิจารณาตามสภาพสังคมเมื่อประมาณเกือบสองร้อยปีย้อนหลัง วิถีชีวิตของคนไทยทั่วไป รวมทั้งชาวเขมรราชบุรี ก็ไม่น่าแตกต่างจากคนสยามในลุ่มน้ำเจ้าพระยา หรือชาวไทยสยามในภาคกลางเท่าไรนัก อีกทั้งภาพถ่ายเก่าๆ ในยุคสมัยตั้งแต่ช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ลงมา ยังพอจะสื่อให้เห็นได้ว่าขนบนิยมที่ชายจะนุ่งผ้าม่วงและเสื้อราชปะแตน คงจะเป็นจำเพาะเหล่าข้าราชการหรือคนในราชสำนักเท่านั้น ถ้าเป็นชาวบ้านร้านตลาดทั่วไป ก็นุ่งโจงกระเบนบ้าง นุ่งกางเกงพื้นบ้านบ้าง คือเป็นกางเกงที่ตัดเย็บด้วยรูปแบบง่าย ๆ ไม่มีจีบ ขาใหญ่ อย่างที่ปัจจุบันนี้เรียกว่ากางเกงชาวเล ถ้าเป็นการนุ่งอยู่ตามบ้าน ชายชาวเขมรก็จะไม่สวมเสื้อและถ้าเป็นหญิง จะนุ่งโจงกระเบน มีผ้าแถบพันรอบอก เป็นต้น

ดังนั้น รูปแบบการแต่งกายที่แท้จริง ซึ่งแสดงออกทางชาติพันธุ์เขมรดั้งเดิมจริง ๆ น่าจะเป็นการนุ่งโจงกระเบนทั้งหญิงและชาย ซึ่งรูปแบบการนุ่งโจงกระเบนนี้ ราชสำนักสยามรับเอามาจากราชสำนักเขมร รวมถึงคำศัพท์ที่ใช้กับพระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีบรรดาศักดิ์จึงต้องมีเครื่องแบบเพื่อแสดงถึงยศหรือตำแหน่งในงานราชการ ครั้นต่อมา ความนิยมในการนุ่งโจงกระเบนเริ่มเสื่อมลงไปจากสังคมไทย เพราะการเปิดรับวิทยาการใหม่ ๆ จากประเทศตะวันตก รวมทั้งความนิยมเรื่องการแต่งกายด้วย จึงส่งผลให้คนไทยหันมานิยมนุ่งกางเกงแบบตะวันตก การนุ่งผ้าม่วงจึงเหลืออยู่แต่ในงานราชสำนักเท่านั้น ขณะที่ชาวบ้านและชาวเขมรราชบุรีไม่ได้แต่งกายตามแบบโบราณอีกต่อไป

หากต้องการพบเห็นการแต่งกายของชาวเขมรราชบุรีที่ยังคงเค้าแบบเดิม ควรหาโอกาสไปร่วมงานบุญประเพณีพื้นบ้าน หรือกิจกรรมทางศาสนา เช่น งานวันสำคัญที่พุทธศาสนิกชนไปร่วมกันทำบุญที่วัด งานบวช หรือการเลี้ยงผีหมู่บ้าน เป็นต้น

มีข้อมูลในบทความเรื่อง “กินอยู่ตามกลุ่มชาติพันธุ์ : กินแบบชาวเขมร” ที่ให้ข้อมูลว่า ลาวเขมรราชบุรีเป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนไม่มากนัก และแบ่งตามภาษาพูดได้ออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่พูดคล้ายภาษาลาวอีสานจะเรียกว่า เขมรลาวเดิม อาศัยกระจุกกระจายอยู่หลายพื้นที่ในจังหวัดราชบุรี เช่น บางส่วนของตำบลคู้กระถิ่น และตำบลคู้น้ำวน เขตอำเภอเมืองราชบุรี อำเภอวัดเพลงที่ตำบลวัดเพลง ตำบลวัดเกาะศาลพระ บ้านโคกพริต อำเภอบางแพ ฯลฯ ส่วนชาวเขมรอีกกลุ่มหนึ่งนั้น ใช้ภาษาพูดเช่นเดียวกับชาวเขมรประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน กลุ่มชาวเขมรกลุ่มนี้จะอาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองด้านตะวันออกของเมืองราชบุรี เช่น บ้านพงสวาย บ้านคลองแค บ้านคู้กระถิ่น เขตอำเภอเมืองราชบุรี บ้านสนามชัย อำเภอโพธาราม และบ้านโคกพระ อำเภอปากท่อ ฯลฯ

อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมการกินของกลุ่มชาวเขมรเหล่านี้ ไม่ได้มีความแตกต่างจากกลุ่มชนอื่นมากนัก และส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำไร่ ทำนา ทำสวน อาหารการกินจึงปรุงแต่งจากพืชพรรณธัญญาหารที่มีอยู่ในท้องถิ่น กินข้าวกินปลา เป็นหลัก มีแกงส้ม แกงคั่ว และน้ำพริกผักจิ้มต่างๆ นอกจากนี้ยังนำปลาตะเพียนมาหมักกับข้าวสุกและเกลือจนมีรสเปรี้ยวเรียกว่า ปลาข้าวสุก นำมาบั้งกินกับข้าว หรือนำปลาตะเพียนมาหมักกับขี้เถ้าเหนียวเกลือและใส่แป้งเชื่อมักทั้งไว้จวนออกรสเปรี้ยวก็จะได้ ปลาข้าวหมาก นำมาหลนกับกะทิ กินกับผักต่างๆ

หลนปลาข้าวหมาก : อาหารสูตรเด็ดของชาวเขมรลาวเดิม ในอดีตชาวเขมรลาวเดิมแถบวัดเพลง วัดเกาะศาลพระ นิยมนำปลาตะเพียนที่หามาได้ มาแปรรูปเป็นปลาต้มและปลาข้าวหมากเก็บไว้กินเองภายในครัวเรือน โดยเฉพาะปลาข้าวหมากจะนิยมนำมาหลนกับกะทิกับผักสดชนิดต่างๆ เป็นอาหารที่ทำกินเป็นประจำ เพราะปลาข้าวหมากนั้นเมื่อหมักใส่ไหแล้วจะเก็บไว้กินได้เป็นเวลานานเครื่องปรุง ปลาข้าวหมาก กะทิหอมแดง ตะไคร้ ใบมะกรูดใส่กะทิลงในหม้อพอให้ท่วมปลาข้าวหมาก ทูบหัวหอมแดงพอแหลกและซอยตะไคร้เป็นชิ้นใส่รวมลงไปให้หม้อตั้งไฟให้เดือดจนเนื้อปลายุ่ยรวมไปกับกะทิ ใส่ใบมะกรูด

ภาวะกลืนกลายให้เป็นไทยและการคงอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อชาวเขมรเข้ามาอยู่ในราชบุรีด้วยเหตุผลทางการเมือง สงครามนับแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พัฒนาการร่วมอย่างหนึ่งเกี่ยวกับความเป็นเขมรราชบุรี ที่มีผู้ศึกษาไว้ อาทิ “....ภาษาเป็นเกณฑ์ในการจำแนกกลุ่มเขมรราชบุรี จะพบว่ามีส่วนเป็นเขมรเมืองกับเขมรปนลาว ในปัจจุบันนี้ ทั้งสองกลุ่มย่อย ได้รับอิทธิพลภาษาไทยเข้าไปใช้ในสังคมค่อนข้างมาก จึงไม่อาจหาเกณฑ์ที่แน่นอนในการระบุถึงเขตวัฒนธรรมได้ ข้อมูลต่อไปนี้ เป็นเพียงข้อมูลเบื้องต้นเพื่อให้ทราบถึงที่อยู่ของชาวเขมรราชบุรี แต่ความเข้มข้นทางวัฒนธรรมประเพณี มีไม่มากนัก เนื่องจากภาษาได้กลายไปมากแล้ว...” (วีระพงศ์ มีสถาน, 2550)

ตารางที่ 1 วิเคราะห์อัตลักษณ์และการคงอยู่ของชนชาติพันธุ์

พื้นที่ตั้ง	พื้นที่ตั้งทางภูมิศาสตร์	อัตลักษณ์และการคงอยู่
อำเภอบางแพ	บ้านท่าราบ ม.7 ต.บางแพ บ้านดอนซ่ง ม.10 ต.บางแพ บ้านดอนซ่ง ม.11 ต.บางแพ	การแต่งกาย อาหาร ความเชื่อ ภาษา และสำนักทางประวัติศาสตร์
อำเภอปากท่อ	บ้านหนองจอก ม.4 ต.ดอนกรวย . บ้านหนองแรด ม.2 ต.บ่อกระดาน บ้านบ่อตระคร้อ ม.3 ต.บ่อกระดาน บ้านบ่อกระดาน ม. 4 ต.บ่อกระดาน	วัฒนธรรมอาหาร : กะปิคั่ว ผักสด ขนม งาสลัดชาติพันธุ์ไทยเขมร : การแข่ง กันตรึม
อำเภอเมืองราชบุรี	บ้านรามมะขามหมู่ที่ 4 ตำบลห้วยไผ่ บ้านเกาะลอยหมู่ที่ 7 ตำบลคู้กระจง บ้านมาลัยหมู่ที่ 2 ตำบลคู้กระจง	ชาติพันธุ์ไทยเขมร : วิถีชีวิตและภูมิ ปัญญาไทยเขมรราชบุรี
อำเภอวัดเพลง	บ้านบางนางสุณ ม.8 ต.วัดเพลง บ้านท่าลาด ม.7 ต.เกาะศาลพระ บ้านเสลา ม.9 ต.เกาะศาลพระ	ชาติพันธุ์ไทยเขมร : ภูมิปัญญาการสาน ตะกร้าทางมะพร้าว

บรรดาบุตรหลานที่มีบรรพบุรุษเป็นชาวเขมรตามท้องที่ดังกล่าวนี้ มีสถานภาพเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ ได้รับการศึกษา และรับวัฒนธรรมชนบประเพณีหลายอย่างตามแบบแผนสังคมไทย กระนั้นก็ดี ชาวเขมรราชบุรียังมีความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เพิ่มสีสันให้กับสังคมราชบุรี ให้น่าท่องเที่ยว และการศึกษาเรียนรู้ อย่างน้อยที่สุด ยังได้เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางภาษาและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว โอกาสที่จะหวนคืนดังเดิมนั้นเป็นไปได้ยากมาก

เมื่อสำรวจเอกสารที่สะท้อนถึงความเป็น “เขมร” จะพบข้อมูลในเรื่อง “ชุมชนร่วมแบบเขมรบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง – ท่าจีน : พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (อิศสร ตันติวงศ์, 2006) ก็เป็นการศึกษาสถาปัตยกรรม โบราณคดีที่เนื่องด้วยชุมชนในประวัติศาสตร์ผ่านสถาปัตยกรรมเป็นวิถีวัฒนธรรมเขมรพระปรางค์วัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลาง เมืองโบราณกุสินารายณ์ (สันนิษฐานว่าเป็นเมืองคัมพูกัญญา) พระโพธิ์สัตว์อภินิหารเศียร 112 เสด็จประทับที่บริเวณวัดประเสริฐราชสุราษฎร์รังสรรค์ อ.เมือง จ.ราชบุรี เป็นลักษณะของศิลปะเขมรแบบนครวัด สันนิษฐานอายุราว พ.ศ.1700-1800 ขุดพบ “พระอิศวรปางมหาฤๅษี” หรือปางมเหศวรเศียร 13 เสด็จประทับที่บริเวณวัดสระกระเทียม อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี เป็นศิลปะเขมรแบบนครวัดและแบบบายัน สันนิษฐานอายุราว พ.ศ. 1800-1900 มีการก่อสร้างพระปรางค์ และกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ ในบริเวณวัดมหาธาตุศาสนสถานกลางเมือง เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของเมืองตามคติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลของเขมร ไม่ได้เกี่ยวกับการอพยพของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แปลว่าเกี่ยวกับเขมร แต่ไม่ใช่เขมรที่กำลังศึกษาอยู่นี้

ในเอกสารเรื่องของเพชรรุ้ง เทียนปวีโรจน์ (2015) ในเรื่อง รายงานตรวจราชการเมืองราชบุรีและเมืองสมุทรสงคราม ร.ศ. 117 : เอกสารประวัติศาสตร์ราชบุรีและสมุทรสงครามในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับตรวจเยี่ยมเมืองราชบุรี สงคราม ซึ่งในรายงานก็ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นชาติพันธุ์หรือกลุ่มเขมร แต่อย่างใด ซึ่งอาจด้วยเงื่อนไขของเวลาที่ถูกกลืนกลายและหายไป ด้วยเหตุผลในเรื่องของอัตลักษณ์ เอกลักษณ์ และจำนวนของประชากรที่ไม่มาก จึงให้ภาวะกลืนกลาย ไม่สามารถคงอยู่หรือถูกรักษาไว้ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่ถูกจดจำ และศึกษาเล่าต่อ เมื่อเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น กระเหรี่ยง ดังปรากฏในงานวิจัยของ วรวิทย์ สารศา ลิน, นิธิดา แสงสิงแก้ว (2560) เรื่อง “ การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน: กรณีศึกษาประเพณีกิน ข้าวห่อ ของชาวกระเหรี่ยง อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี ” ที่ยังคงเอกลักษณ์ในเรื่องการกินอยู่วิถี ประเพณีที่สามารถถ่ายทอด รักษาและสืบต่อให้ปรากฏสะท้อนย้อนกลับไปถึงอัตลักษณ์เชิงชาติพันธุ์ได้

ทั้งหมดเป็นภาวะที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มีภาวะกลืนกลาย และผสมรวมกันอยู่ด้วยการขาดตอนในเชิงชาติพันธุ์ จึงทำให้ภาวะของการและคงอยู่เป็นลักษณะที่มีพัฒนาการและสืบทอดกันมาดังปรากฏในปัจจุบันด้วย

สรุป

เขมรราชบุรี มีประวัติและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการ มาร่วมกับประวัติศาสตร์ไทยในองค์รวม เมื่อถูกให้อพยพผ่านสงครามและการกวาดต้อน นัยหนึ่งก็พยายามรักษาอัตลักษณ์ ให้คงอยู่อีกนัยหนึ่งภาวะกลืนกลาย ก็ได้ทำให้เกิดพัฒนาการร่วมในการอยู่ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ด้วยทั้งลาว จีน เขมร มอญ ในท้องถื่นราชบุรีด้วย จากสภาพการและการเปลี่ยนแปลงทำให้ภาวะกลืนกลายภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านทางสังคม จึงทำให้เขมรในปัจจุบันมีความใกล้เคียงกับสยาม หรือมีความเป็นไทยมากกว่าความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดิมที่ถือมานับแต่การอพยพในครั้งแรกดังปรากฏในการศึกษานี้ด้วย

เอกสารอ้างอิง

- ธัชสร ตันติวงศ์.(2006). ชุมชนร่วมแบบเขมรบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง – ท่าจีน : พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม. วารสารดำรงวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 5(2), 82-97.
- พระสมุห์ดิเรก อติเรกสุโก (งามกาละ). (2560). การบริหารจัดการงานสาธารณสงเคราะห์ของพระสังฆาธิการในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี (สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมุห์หวัศิน วิสุทโธ (พงษ์ศักดิ์). (2564). รูปแบบการส่งเสริมคุณภาพชีวิตแก่ประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์จังหวัดราชบุรี (ดุขนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เพชรรุ่ง เทียนปิวโรจน์. (2015). รายงานตรวจราชการเมืองราชบุรีและเมืองสมุทรสงคราม ร.ศ. 117 : เอกสารประวัติศาสตร์ราชบุรีและสมุทรสงครามในสมัยรัชกาลที่ 5. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 35(2), 147-166.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน
- วรัญญา สารศาณิน และนิธิดา แสงสิงแก้ว. (2560). การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน: กรณีศึกษาประเพณีกิน ข้าวห่อของชาวกะเหรี่ยง อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี. วารสารวิชาการนวัตกรรมสื่อสารสังคม, 5(1), 51-61.
- วีระพงศ์ มีสถาน. (2550). คนราชบุรี. ราชบุรี: ธรรมรักษ์การพิมพ์ จำกัด.